

A MORALIZMUS MINT NYELVHELYESSÉGI IDEOLÓGIA*

Írásomban a magyar nyelv-művelés nyelvhelyességi döntéseit meghatározó egyik nyelvhelyességi ideológiát, a nyelvi moralizmust jellemzem a *Nyelv-művelő kézikönyvben* (NyKk. I–II. 1980–1985) és a *Nyelv-művelő kézikönyvtár* második, javított és bővített kiadásában (NymKsz. 2005) található idézetek alapján. E két kiadvány bizonyára jól reprezentálja a létező magyar nyelv-művelést, hiszen a kézikönyv összefoglalja a második világháború utáni nyelv-művelés legfontosabb eredményeit, a kézikönyvtár pedig ezeket népszerűsíti tömörebb formában a nyelv-művelő javakat fogyasztó magyar lakosság körében. A két kiadványban található nyelvi ideológiákat a szokásos módszerrel, szövegek tartalmi elemzésével tártam fel. Témámból következően főként az elméleti igényű szócikket (kiadványonként több mint harmincat), valamint azokat a tárgyi és nyelvi szócikket, szócikk-részleteket tekintetem át, amelyekben nyelvhelyességi ítéletek találhatók (kiadványonként több mint százötvenet).

A *nyelvhelyességi ideológiák* olyan nyelvi ideológiák,¹ amelyek konkrét nyelvhelyességi ítéletek indoklásául szolgálnak; kutatásaim során a moralizmuson kívül további 19 nyelvhelyességi ideológiát tártam fel (ezekre a kutatásokra l. Lanstyák, 2010a, 2010b). Az ilyen értelemben vett nyelvhelyességi ideológiák mellett olyan nyelvi ideológiákat is találtam, amelyek nem feltétlenül szolgálnak konkrét nyelvhelyességi döntések indoklásául, viszont több nyelvhelyességi ideológia ezekből vezethető le; ezeket jobb híján *nyelvhelyességi segédideológiáknak* neveztem el.

A létező magyar nyelv-művelésben a *nyelvhelyesség* fogalma azon a felfogáson alapul, hogy „a” nyelvben – valójában annak különféle változataiban – (a nyelvbotlásokon kívül is) léteznek olyan nyelvi formák (szavak, szókapcsolatok, nyelvtani szerkezetek, szórendi megoldások, nyelvtani és hangtani szabályok, hangszínárnyalatok stb.), amelyek eredendően, a használat kontextusától függetlenül jobbak vagy rosszabbak másoknál. E felfogás téves volta a mai nyelvtudományban nem vitatható; nyilvánvaló, hogy ugyanannak a nyelvi elemnek a „hasznossága” vagy „helyessége”² különféle kontextusokban nagyon eltérő lehet, hiszen a nyelvnek több funkciója is van, s más-más helyzetekben más-más funkciók

* A jelen írás alapjául szolgáló kutatások az 1/0791/08 számú Vega-projekt támogatásával folytak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Kitlei Ibolyának a szöveg elolvasását, a tipográfiai hibák, elírások stb. kigyomlálását, valamint Kolláth Anna és Petteri Laihonen észrevételeit.

¹ Az általában vett nyelvi ideológiákra l. L. pl. Woolard–Schieffelin, 1994: 58 és *passim*; Kroskriety, 2000: 5–6 és *passim*; Gal, 2006a: 163, 2006b: 178; Laihonen, 2009a: 25–27; magyarul Laihonen, 2009b: 48–49, 2009c: 323–324; Lanstyák, 2009: 77–90.

² A „helyes” szóba itt és máshol bele kell érteni más pozitív minősítéseket is, pl. „jó”, „szép”, „stílusos”, „megfelelő”; hasonlóképpen a „helytelen”-be az olyan negatív minősítéseket kell beleérteni, mint pl. „rossz”, „csúnya”, „nem megfelelő”, „pongyola” stb. A „helyes” szóba továbbá bele kell érteni a „helyesebb”, a „helytelen”-be pedig a „kevésbé helyes” kifejezéseket is.

kerülnek előtérbe (vö. Dahlstedt, 1976: 20; Domonkosi, 2007a: 42; a helyesség laikusi fel fogására l. Domonkosi, 2007b: 143–149).

A *nyelvi moralizmus* mint nyelvi ideológia azon a meggyőződésen alapul, hogy a nyelvi eszköztárból való választás a mondanivaló tartalmától és morális töltetétől függetlenül is morális értékkel bír, azaz léteznek olyan nyelvi formák, melyeknek a választása erkölcsi szempontból pozitívabban értékelhető, mint más nyelvi formáké. Negatív oldalról ez azt jelenti, hogy nyelvi formák nem megfelelő kiválasztásával etikai vétséget követhetünk el. Nyelvhelyességi viszonylatban a moralizmus az a meggyőződés, hogy a pozitív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma helyesebb, mint a negatív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma. Nyelvhelyességi segédideológiaként a moralizmus ok-okozati viszonyt tételez a beszélők erkölcsisége és a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata közt (l. még írásom mellékletét).

1. A nyelvművelés feladatai és a moralizmus

A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia jól levezethető a nyelvművelés egyik feladatköréből. A Nyelvművelő kézikönyv bevezető fejezete kétféle feladatkört tulajdonít a nyelvöröknek:

A nyelvművelő tehát egyrészt vizsgál, mérlegel és ítélkezik, másrészt irányít, tanít és nevel is. Ez utóbbi hármas szerep főként a nyelvi közösség számára fontos, az előbbi pedig a nyelvtudomány szempontjából az, mégpedig azáltal, hogy a nyelvművelő számba veszi az új jelenségeket, anyagot gyűjt és „készletez” a tudományos vizsgálat, a nyelvtani rendszerezés és a nyelvtörténet számára. A fejlődési irányzatok megállapításával, értékelő javaslataival és tudatosító szerepével pedig a jövőt is szolgálja: irányelveket ad a nyelvi tervezésnek (NyKk. I. 1980: 19).

Mindkét feladatkörből, de különösen a másodikból átsüt a magyar nyelvművelés messianizmusa és moralizmusa. A nyelvőr, nemzetének váteszeként, aki „tudja a titit”, nemcsak arra érzi feljogosítva magát, hogy egy nyelvi közösségben bekövetkező nyelvi változásokat megítéljen, hasznosnak vagy fölöslegesnek, nyereségnek vagy nyelvromlásnak minősítse őket, hanem arra is, hogy irányítsa a közösséget (!), valamint tanítsa és nevelje. Nyelvőreink nemcsak szakmailag érzik magukat alkalmasnak az ítélelhozatalra, hanem morálisan is. Nem egészen világos, hogy a nyelvművelésnek ez a messianisztikus küldetésűduda miből táplálkozik, s az sem, hogy kitől kapott e nemes feladatok végzésére felhatalmazást (netán Istentől?), következésképpen kinek tartozik elszámolással. Mindenesetre abból, ahogy a nyelvművelés képviselői a nyelvtudomány részéről tevékenységüket ért kritikát fogadják, arra következtethetünk, hogy valamiképpen fölötte állnak a közösségnek, amelyet szolgálnak.

A messianizusból fakadó moralizmus megjelenik a nyelvművelés egyik fontosnak tartott területén, az anyanyelvi ismeretterjesztésben, nyelvi nevelésben is, melynek célja „a helyes nyelvhasználat megtanítása, széles körű népszerűsítése” (NyKk. II. 1985: 357). A nyelvörnek a „helyes, példaadó nyelvhasználat” állandó gyakoroltásával nemcsak nyelvi, hanem nyelven kívüli, morális céljai is vannak. Ez a gyakoroltatás ugyanis a kézikönyv szerint „[a] nyelvi ízlés, a nyelvi tudat és öntudat, sőt lelkiismeret kialakításának fontos tényezője” (NyKk. II. 1985: 357–358). Vagyis a nyelvőr nemcsak az emberek nyelvi ízlését, nyelvi tudatát és öntudatát szeretné alakítani, hanem még a lelkiismeretét is.

2. Moralizmus a nyelvhelyességi ítéletekben

A nyelvművelésnek ez a beszélők lelkiismeretét alakító szándéka több helyen is megjelenik a nyelvhelyességi ítéletekben. Természetesen a nyelvi jelenségek legtöbbször nem olyan jellegű, hogy etikai értékítéletet lehetne ráakasztani, de ahol erre a nyelvőrök látnak lehetőséget, ott ezt megteszik. Erre nézünk meg a következőkben három nagyobb hatókörű és öt egyedi jelenséget példaként.

3. Idegen szavak és a nyelvi moralizmus

Az egyik legfontosabb terület, ahol a nyelvművelők a lelkiismeret manipulálásával, konkrétan: büntudatkeltéssel kívánják elérni a számukra nem tetsző nyelvi formák kerülését, az idegen szavak és más idegenszerűségek „öncélú” használata. A kézikönyv *Idegen szavak* c. fejezete valóságos vádirat azok ellen, akik nem a nyelvművelők ízlésének és elképzelésének megfelelően használják az idegen szavakat:

Az idegen szavak fölösleges, öncélú használatának oka gyakran nem a szükség, hanem a kényelemszeretet, a divatosság vagy a szakmai tudálékoskodás. Kényelemszeretet, amikor például a politikai, a gazdasági élet vagy a művészetek nemzetközi kifejezéseivel élünk, s nem keressük a velük azonos értékű, megfelelő, meglévő magyar szavakat. Divatozás, amikor jó magyar szavak helyett az újonnan felkapott idegen szót használják minduntalan, beszédben és írásban, mert az mutatósbabnak tetszik, a jól értesültség látszatát kelti. Szakmai tudálékoskodásból pedig sokan erőltetik, halmozzák az idegen szók használatát, még akkor is, ha a megfelelő magyar műszóknak nagy hagyományuk van. Ennek oka nemcsak a beavatottság fitogtatása, a modernkedő tudományossággal való tetszelgés, hanem a szaksargon kötelezőnek vélt túlhajtása is (NyKk. I. 1980: 928).

Amint látjuk, a kézikönyv szerzői ebben a szövegrészletben feltárják az „öncélú” idegenszó-használók néhány helytelen, morálisan elítélendő indítékát és célját (kényelemszeretet, jólértesültség látszatának keltése, szakmai tudálékoskodás, beavatottság fitogtatása, modernkedő tudományossággal való tetszelgés),³ valamint az ilyen magatartás következményeit (szakszargon kötelezőnek vélt túlhajtása). A probléma ezzel a megközelítéssel kettős. Egyrészt az etikátlanként beállított indítékok és célok egy része valójában morális szempontból semleges, nem indokolt őket negatívan megítélni, másrészt az egyes nyelvi formák használatát kiváltó esetleges etikátlan indítékok csak a moralista nyelvi ideológia fényében szolgálhatnak ezek helytelenségének bizonyítékául.

Nem tekinthető etikátlannak a „kényelemszeretet”, az, hogy a beszélő számos élethelyzetben igyekszik minél kisebb mentális erőfeszítést kifejteni gondolatainak megfogalmazásához (természetesen azokban az élethelyzetekben, ahol annak *van* jelentősége, mindenki jobban odafigyel a szavak és más nyelvi eszközök megfelelő kiválogatására). Ennek részéként senki se róható meg, ha a szóválasztásban nem purista⁴ szempontok vezérlik, azaz nem

³ Sajátos ellentmondás, hogy miközben a szerzők ebben a szövegrészletben „fölszemes” és „öncélú” idegenszó-használatról beszélnek, többnyire nem is indítékokat, hanem sokkal inkább célokat fogalmaznak meg, amiket a beszélő az idegen szó választásával követhet.

⁴ A purizmus és az összes többi említett nyelvi ideológia rövid meghatározása megtalálható írásom mellékletében.

kerüli tudatosan a nyelvművelők által elmarasztalt idegen szavakat, nem mérlegeli, hogy az idegen szónak, ami eszébe jutott, van-e „vele azonos értékű” magyar megfelelője. Szintén nem lehet etikai kategóriákkal illetni a divatkövetést, melynek nem feltétlenül célja a kérkedés, mint ahogyan azt a kézikönyv rosszhiszeműen feltételezi.

Aki nem hisz a moralista ideológiában, az úgy gondolja, hogy a nyelv morális szempontból semleges eszköz, amely mindenfajta embert és emberi szándékot ki kell szolgáljon, a legnemesebbtől a legaljasabbig. Ilyen módon az, hogy a nyelv a szajhák, apagyilkosok, pedofilek, pénzhamisítók, adócsalók, nemzetgyalázók, szociolingvisták stb. sajátos igényeit is kiszolgálja, nem fogyatékosága, hanem éppenséggel erénye, polifunkcionalizmusának, rugalmasságának bizonyítéka. A társadalomnak joga van a maga eszközeivel szankcionálni a deviánsnak tartott magatartást, ahhoz azonban nincs joga, hogy megvonja ezektől az emberektől a nyelv (számukra) hatékony használatának jogát.

A fenti idézetből azt is látjuk, hogy a moralizmus kéz a kézben jár más ideológiákkal. Ahhoz például, hogy vádként lehessen „eladni” a „kényelemszeretetet”, azt aényt, hogy nem keressük az idegenekkel „azonos értékű, megfelelő, meglevő magyar szavakat”, szükség van arra is, hogy az emberek higgyenek a konzervativista és purista ideológiában, abban ti., hogy *érdemes* keresni ezeket a magyar szavakat, mert ezek – hagyományos voltuknál vagy magyar eredetüknél fogva – eleve jobbak, mint később bekerült vagy idegen eredetű megfelelőik. (Mert ha nem lennének jobbak, miért lenne erkölcsi vétség nem keresni őket?) Szintén benne rejlik a megfogalmazásban a necesszizmus ideológiáján alapuló azon feltételezés, hogy az érintett idegen szónak *van* „azonos értékű” magyar megfelelője. Ez a legritkább esetben van így, a szinonimák ritkán teljes szinonimák, nem beszélve arról, hogy a szavakhoz egyéni képzetek is társulnak, így a beszélő számára az idegen szó használatának személyes indítéka is lehet.

A moralizmus olykor megjelenik a konkrét idegen szavakat tárgyaló szócikkekben is. Pl. a kézikönyv meglehetősen csalódottan veszi tudomásul, hogy a *grapefruit* „jó magyar megfelelője”, a *citrancs* nem terjedt el. Ennek egyik okát abban látja, hogy a *grapefruit* elnevezést „előkelőbbnek vélik a *citrancs*-nál” (NyKk. I. 1980: 725).

4. „Terpszkedő kifejezések” és a nyelvi moralizmus

Egy másik jelenség, melyre a nyelvművelők részéről moralista ösztűz zúdul, a „terpszkedő”-nek vagy „terjengős”-nek bélyegzett funkcióigés szerkezetek:

A terjengős kifejezések többnyire szükségtelenül hivataloskodnak; a tudományos és szakmai zsargon eszközeiként pedig köntörfalaznak, fontoskodnak. Gyakori használatuk gondolati önállótlanásra, sablonosságra, olykor a személyes felelősségvállalás kerülésére vall. A terjengős kifejezések, mivel általában pontatlanok, őszintétlenek, rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben is. Egy részük ráadásul idegenszerűség (általában germanizmus, ritkábban latinizmus) (NymKsz. 2005: 555).

Sajátos stíluselemként a nyelvművelők magukat a lexémákat vádolják mindazokkal a gonosz dolgokkal, amiket használóik követnek el, amelyek alapvetően a hazugság (köntörfalazás, őszintétlenség) és a kérkedés (fontoskodás) kategóriájába tartoznak. Maguk a használók is megkapják azonban a magukét, a nyelvművelők váteszi mivoltukból kifolyólag megengedik maguknak, hogy a funkcióigés szerkezetek használatából a beszélőknek immár nemcsak jellembeli (személyes felelősségvállalás kerülése), hanem mentális fogya-

tékosságaira is következtessenek (gondolati önállótlan, sablonosság); ez utóbbi nem más, mint nyelvi mentalizmus.⁵ Van egy jelző, amely nem vonatkozhat a használókra, csak a nyelvi formákra: a *pontatlan*, ám az egzaktizmus ideológiájának büvköréből kilépve ez is értelmetlen, hiszen egy szó önmagában nem lehet pontos vagy pontatlan, csak valamilyen konkrét diskurzusban lehet pontosan vagy pontatlanul használni.

A vádirat legsúlyosabb pontja talán az, hogy a funkcióigés szerkezetek „rombolják a bizalmat a nyelvi érintkezésben”. Úgy tűnik, a nyelvőrök itt egy etikailag erősen kifogásolható magatartást bírálnak, de azt úgy, hogy a funkcióigés szerkezetek „vigyék el a balhét”, holott e magatartás kifejeződéséhez számtalan más nyelvi eszköz is igénybe vehető, ezzel szemben pedig a funkcióigés szerkezeteknek nagyon sok, még nyelv művelői szemmel nézve is hasznos és szükséges nyelvi szerepük van (erre l. pl. Zeman, 1988). A funkcióigés szerkezetekkel szembeni vádak közt megjelenik idegen eredetük is, amiben az a feltételezés rejlik, hogy az idegen eredetű elemek eleve rosszabbak azoknál, melyeknek a keletkezésében más nyelv nem játszott szerepet, vagyis a purizmus.

5. Felszólítás főnévi igenévvel és a nyelvi moralizmus

Utolsó példánk ebben a fejezetben a főnévi igenév használata felszólítás, parancs kifejezésére, amiről a kéziszótár így vélekedik:

Felszólítás, parancs kifejezésére sokszor idegenszerű, ill. udvariatlan, rideg: *felállni!*, *leülni!*, *beszállni!* stb. Általában magyarosabb helyette a megfelelő felszólító módú igealak: *álljanak v. álljatok fel!*; *üljenek v. üljetek le!*; *szálljanak v. szálljatok be!* Egy fokkal még az ilyen értelmű, mondatszói értékű főnév is jobb: *beszállás!* (NymKsz. 2005: 200).

Amint látjuk, a purista („idegenszerű”) és az idiomista („magyarosabb”) ideológia mellett a felszólító mód illetően használata ellen szót kap a moralizmus is („udvariatlan”, „rideg”; mintha nem léteznének olyan élethelyzetek, amikor a valakihez felszólítást intéző személy udvariatlan, rideg akarna lenni). A minősítés helytállósága felől némi kétségünk támad, amikor a következőket olvassuk: „Nem germanizmus, hanem belső fejlemény az efféle kihagyásos szerkesztésmód: *fiúk, reggelizni!* (Tulajdonképp: ...'gyertek reggelizni!' i. h.) Ez tehát nem kifogásolható.” Nehéz elhinni, hogy a felszólító funkciójú főnévi igenév csak akkor volna udvariatlan és rideg, amikor német eredetű.⁶

6. Egyedi jelenségek

Néhány kisebb jelentőségű, egyedi nyelvi jelenség tárgyalásában is megjelenik a moralista ideológia; nézzük meg ezeket is!

A *fivér* és *nővér* szavakat elfogadja ugyan a kézikönyv, annak ellenére, hogy német mintára keletkeztek (purizmus), mert „rég meggyökereztek” (uzualizmus), és „alkalomadtán szükség van rájuk” (necesszizmus), ezenkívül „tömörebbek is, mint a hosszadalmas, nehézkes *fitestvér*; *fiútestvér*; *nőtestvér* vagy *lánytestvér*” (effektivizmus) (NyKk. I. 1980:

⁵ A nyelvi mentalizmusra l. Lanstyák, 2010a, 2010b. A nyelvhasználat és értelmi képességek ilyen jellegű összekapcsolásának újabb bírálatára l. Lanstyák, 2009: 88–89; Kontra, 2010: 71.

⁶ Annak oka, hogy a *fiúk, reggelizni!* példában a felszólítás nem tűnik olyan ridegnek, mint a *felállni!*, *leülni!*, *beszállni!* példákban, nyilvánvalóan az, hogy az előbbinél megszólítás kapcsolódik a felszólításhoz.

645). „Helytelen volt azonban, hogy német mintára általános megjelölésként kezdték őket használni olyankor is, amikor mód és szükség van a korviszonyításra, és semmi ok ennek elködösítésére” (i. h.). Nyelvművelőink a megmondhatóí annak, mikor van okom nekem mint magánembernek elködösíteni öcsémnek a hozzám viszonyított életkorát, *fvéremnek* nevezve őt, és mikor nincs.

A kéziszótár a *nem igazán tudom, értem, kedvelem* kifejezéseket a tagadás „finomkodó, óvatoskodó formájá”-nak titulálja, s megjegyzi, hogy bár kialakulásában az angol *not really...* is közrejátszhatott, mégis „a fő ok bizonyára a határozott állásfoglalástól való ódzkodás (pl. rádió- vagy tévényilatkozatban)”. A nyelvművelő – váteszszerepéből kifolyólag – arra biztat: legyünk egyenesek, ne ködösítsünk: „Rövidebben és őszintébben hangzik ilyenkor az egyszerű tagadás: *nem tudom, nem értem, nem kedvelem.*” (NymKsz. 2005: 400). Az pedig, hogy rövidnek is kell lennünk, holott esetleg mi éppenséggel hosszúak szeretnénk lenni, egy másik ideológia befolyását mutatja, az egzaktizmusét.

A valósággal való őszintébb, karakánabb szembenézésre sarkallja olvasóit a kéziszótárnak a *megfelel az igazságnak, nem felel meg a tényeknek* kifejezésekkel kapcsolatos állásfoglalása. Ezeket a kéziszótár nyíltan nem minősíti, csak annyit mond róluk, hogy „különösen a sajtónyelv kedveli” őket, viszont moralista tanácsából jól látszik, mi róluk a véleménye: „Szókimondó tömörséggel: *igaz vagy nem igaz*” (NymKsz. 2005: 358). Érdemes megemlíteni, hogy szemben a kéziszótárral a kézikönyv még nem moralizál, hanem szimplicista alapon támogatja az egyszerűbb kifejezéseket: a *megfelel valaminek* kifejezés „[n]emely sajtónyelvi szókapcsolata egyszerű névszói állítmánnyal is kifejezhető: *megfelel az igazságnak, a tényeknek, a valóságnak: igaz, való tény (, hogy...)*” (NyKk. II. 1985: 119).

A hozzáállás a kéziszótár megítélése szerint „közéleti és sajtónyelvi divatszó”, pl. az ilyen kifejezésekben: *a kérdéshez, az ügghöz való hozzáállása; (nem) jó a hozzáállása a munkához.* A nyelvművelői tanács egyik része lényegét tekintve neccesszista: „Semmitmondó volta miatt kerüljük!” A tanács súlyponti része egzaktista és moralista: „Helyette fogalmazzuk meg világosan, miféle magatartásról, kapcsolatáról van szó: *a kérdésről való véleménye, a kérdésben elfoglalt álláspontja; az ügy iránti rokonszenve, az üggyel szembeni ellenszenve; jó vagy rossz a munkaerkölcse*” (NymKsz. 2005: 243).

A nyelvművelés-tudomány fejlődése folytán a nyelvművelők moralista elkötelezettsége és erkölcsjobbító szigora is növekszik. Erre már főntebb is láttunk példát (a *megfelel az igazságnak, nem felel meg a tényeknek* kifejezések megítélésében); még jobban meggyőződhetünk az előrelépésről, ha összehasonlítjuk a két vizsgált munkának a *naná*, ill. *noná* és *nüná* mondatszókra vonatkozó fejtegetéseit. Míg a kézikönyv a bizalmas társalgás nyelvében elfogadta ezeket az indulatszókat, addig a kéziszótár elutasítja az ilyen megalkuvó engedékenységet:

Bár a *naná* a többinél egy fokkal kevésbé nyegle és kevésbé gúnyos színezetű forma, mindegyik változat csak a bizalmas társalgási nyelvben használatos. Ilyen szerepben a szépirodalomban sem ritka (NyKk. II. 1985: 250).

Igenlő értelmű, bizalmas-pongyola stílusú mondatszó. Nyeglesége, udvariatlansága miatt még a társalgási nyelvben is kerülünk kell, csakúgy, mint – még kevésbé választékos – alakváltozatait: *noná, nüná* (NymKsz. 2005: 394).

A kézikönyv az idézettekén kívül még utal a tollhegyre tűzött indulatszók valószínű jiddis eredetére is (i. h.), ám ennek a ténynek nyilván semmilyen szerepe sincs a nyelvhelyességi megítélésben.

7. Moralista tanácsok

A nyelvművelés irányító-tanító-nevelő feladatkörének megfelelően a moralizmus nevelő jellegű tanácsokban is megjelenik a kézikönyvben. Ennek hagyományos és hálás terepe a trágárságok elleni harc. Az a meggyőződés, hogy a trágár szavak használatának bármi köze lenne a nyelvhelyességhez, eleve moralizmus, hiszen a trágár szavak a legtöbb esetben pontosan fejezik ki a beszélő szándékát, indulatát. Az, hogy a megnyilatkozó embernek milyen a lelke, nyilvánvalóan nem nyelvi kérdés. Viszont a nyelvművelés fent említett nevelő célzatából természetesen adódik a trágárságok elleni harc. Erről a következőket olvashatjuk a kézisótárban:

A nyelvművelőnek ebben a kérdésben tudatosan össze kell fognia a pszichológussal, az ideggyógyással, a nevelővel, a szülőkkal, hogy a magatartási értékeket terjesztve, szoros egységben az erkölcsi (netán a vallási, világnézeti) neveléssel, úgy szorítsuk vissza a terjedő trágárságot, hogy eközben a közönségnek ne csupán nyelvi igényessége, műveltsége emelkedjék, hanem viselkedési, magatartási szintje is (NymKsz. 2005: 568).

Inkább kínosak, mint nevetségesek a trágárságokkal kapcsolatos alábbi nyelvművelői eszmefuttatások:

Indulataink egy része oktalan; ráadásul megbotránkoztatja az embereket, különösen a vallásosakat, ha sorsunkat, balszerencsénket, még a kisebb kellemetlenségeket is így átkozzuk: *a kurva istenit!; az isten b...a meg!* Az indulatok más része jogosnak, érthetőnek tetszik, ám kérdéses, hogy így, ilyen trágárságokkal kell-e levezetnünk őket: *eredj a p...ba!; le van szarva!; addig hergelsz, amíg jól valagba rúglak!; ezt a seggfejt!; maga balf...!*; stb. A trágár nyelvi kifejezés többnyire pótcelekvés, nem old meg semmit sem (NymKsz. 2005: 568).

A szócikkben nyelvészeti vonatkozású kérdés is megjelenik, a trágár elemek egy részének deszemantizálódása bizonyos kontextusokban. Ezt a következő módon tárgyalja a kézikönyv:

Nem vigasztalhat bennünket, hogy szinte már semmit sem jelent a mondatokat, szövegeket tagoló, immár *bazmeg*-gé kopott beszédötletelék. Bár kiüresedett, ma is minősíti – többnyire éretlen, ifjú – használóját, mégpedig igen kedvezőtlenül! Hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy egy trágár, istenkáromló kifejezésnek annyira megváltozzék az alakja, hogy már nem is lehet ráismerni, s ezáltal elveszíti eredeti, megbotránkozást keltő értelmét (pl.: *a kutyafáját!; az iskoláját!; a teremtésit!; teringettét!*) (NymKsz. 2005: 569).

Erkölcshibát szándék jelenik meg a kézisótárnak a *kegytárgy*, ill. *emléktárgy* szavakról írott szócikkében is:

A sportsajtó a híres labdarúgó-egyesületekkel kapcsolatos emléktárgyak (zászló, jelvény, sál, mez stb.) gyűjtőneveként olykor a *kegytárgy* szót használja. Ez jól kifejezi a szurkolóknak csapatukhoz való már-már vallásos ragaszkodását, de sértheti a hívők vallási meggyőződését, mert a *kegytárgy* valójában a vallási szertartások során használt, ill. a vallási étellel kapcsolatos tárgyat jelöl. Ezért a sportjelvényre stb. lehetőleg ne alkalmazzuk! (NymKsz. 2005: 287–288).

Ez az intellektus talán nem is annyira a nyelvművelő váteszszerepére, hanem inkább az olvasó kiskorúsítására szomorú-groteszk példa.

8. Összegzés

Írásomban a nyelvhelyességi ideológiák egyikét, a nyelvi moralizmust vizsgáltam meg, szigorúan a *Nyelvművelő kézikönyv* és „kisöccse”, a *Nyelvművelő kézisztár* válogatott szócikkei alapján. Bár a nyelvi moralizmus más nyelvhelyességi ideológiákhoz képest ritkán jelenik meg a nyelvhelyességi ítéletek indoklásául, mégis meghatározó fontosságú nyelvi ideológiának kell tartanunk, mivel szorosan összefügg a nyelvművelés egyik hivatalosan vallott feladatkörével, az „irányítással”, „tanítással” és „neveléssel”. Ennek egyik jellegzetes területe a trágárságok elleni harc. A nyelvi moralizmus fontosságát mutatja az is, hogy olyan nagy jelentőségű, sok nyelvi elemet érintő nyelvhelyességi jelenségek megítélésében játszik szerepet, mint amilyen az idegen szavak és a funkcióiágis szerkezetek használata. A vallásos érzületet sértő szavak elleni föllépés pedig már korunk egyik jellegzetes nyelvi vonatkozású mozgalmát, a „politikailag korrekt” beszédmódra való törekvést juttatja eszünkbe.

Irodalom

- Dahlstedt, Karl-Hampus (1976) Societal Ideology and Language Cultivation: The Case of Swedish. *International Journal of the Sociology of Language*, 10: 17–50.
- Domonkosi Ágnes (2007a) Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 38–51.
- Domonkosi Ágnes (2007b) Nyelvi babonák és sztereotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. 141–153.
- Gal, Susan (2006a) Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology*, 14: 163–181.
- Gal, Susan (2006b) Linguistic Anthropology. In: Brown, Keith (főszerk.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 7. kötet. Oxford: Elsevier Publishers. (2. kiadás.) 171–185.
- Kontra Miklós (2010) *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kroskriky, Paul V. (2000) Regimenting languages. In: Kroskriky, Paul V. (szerk.) *Regimes of Language*. Santa Fe: Santa Fe School of American Research Press. 1–34.
- Laihonen, Petteri (2009a) *Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Laihonen, Petteri (2009b) A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*, 47–77.
- Laihonen, Petteri (2009c) Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra: Tinta Könyvkiadó. 321–329.
- Lanstyák István (2009) *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony – Bratislava: Stimul. http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Nyelvalakitas.pdf

- Lanstyák István (2010a) *Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia*. Kézirat.
- Lanstyák István (2010b) *Nyelvhelyességi ideológiák*. Kézirat.
- NyKk. I–II. 1980–1985. Kovalovszky Miklós – Grétsy László (főszerk.) *Nyelvművelő kézikönyv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. 2005. Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) *Nyelvművelő kézikönyvtár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Második, javított és bővített kiadás.)
- Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. (1994) Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23: 55–82.
- Zeman László (1988) Jegyzet a szaknyelvi nominalizáltságról. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv rétegződése I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1040–1053.

Melléklet

A szövegben említett nyelvhelyességi ideológiák betűrendes jegyzéke

Az alábbi jegyzékben az írásomban említett nyelvhelyességi ideológiák rövid meghatározása található. A könnyebb áttekinthetőség és összehasonlíthatóság, valamint a rövideg kedvéért arra törekszem, hogy az egyes nyelvi ideológiák meghatározása minél egyszerűbb legyen. Ennek az az ára, hogy a meghatározások önmagukban nem teljesen állják meg a helyüket. Az egyik leegyszerűsítés a „helyes” és „helytelen” szavak használata számos más jelző helyett (l. fentebb). A másik az „eredendően” határozó, amely minden esetben azt jelenti, hogy az érintett nyelvi formát a nyelvművelők a használat kontextusától függetlenül minősítik helyesnek vagy helytelennek, ill. helyesebbnek vagy kevésbé helyesnek, azaz attól függetlenül, hogy kik használják, milyen körülmények között, mi a céljuk az adott forma használatával stb. Szintén a rövideg és az egyszerűség kedvéért a szorosabban vett ideológiák helyett azt a meggyőződést, felfogást határozom meg, melynek indoklását szolgálja az adott ideológia.

1. **Nyelvi effektívizmus** – az a meggyőződés, hogy a gazdaságos, rövidebb közlés abszolút érték, és a rövidebb nyelvi formák eredendően helyesebbek a hosszabb nyelvi formáknál.
2. **Nyelvi egzaktizmus** – az a meggyőződés, hogy a tartalmilag pontos, félreérthetetlen közlés abszolút érték, a denotáció szempontjából pontosabb, egyértelműbb, félreérthetetlen nyelvi forma eredendően helyesebb, mint az, amely kevésbé pontosan, elnagyoltan, homályosan, félreérthetően utal a denotátumra.
3. **Nyelvi idiomizmus** – az a meggyőződés, hogy az adott nyelvre sajátosan jellemző nyelvi formák eredendően helyesebbek azoknál a formáknál, amelyek sok más nyelvben is megvannak, különösen pedig azoknál, amelyek idegen nyelvek hatására jöttek létre.
4. **Nyelvi konzervatívizmus** – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, a nyelvben régebb óta meglévő nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az újabban létrejötték vagy bekerültek.
5. **Nyelvi mentalizmus** – az a meggyőződés, hogy közvetlen kapcsolat van a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata és a beszélők értelmi képessége között, azaz a helytelennek tartott nyelvi formák használata alacsonyabb intelligenciára vall.

6. **Nyelvi moralizmus** – *mint nyelvhelyességi ideológia* az a meggyőződés, hogy a pozitív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma helyesebb, mint a negatív morális értékkel bírónak láttatott nyelvi forma.
7. **Nyelvi moralizmus** – *mint nyelvhelyességi segédideológia* az a meggyőződés, hogy ok-okozati viszony van a beszélők erkölcsisége és a helytelennek bélyegzett nyelvi formák használata közt, azaz a helytelennek tartott formák használata etikailag is kifogásolható cselekedet, s akik rendszeresen élnek ilyen eszközökkel, ezzel erkölcsi deficitről tesznek tanúbizonyságot.
8. **Nyelvi necesszizmus** – az a meggyőződés, hogy a nyelvben vannak szükségtelen és emiatt helytelen nyelvi formák; az azonos denotatív jelentésű változatok közül nem mindegyik szükséges, egy vagy több közülük lehet fölösleges is.
9. **Nyelvi purizmus** – az a meggyőződés, hogy a hagyományos, nem idegen eredetű nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint az idegen eredetű nyelvi formák.
10. **Nyelvi szimplicizmus** – az a meggyőződés, hogy a közlés egyszerűsége abszolút érték, az egyszerűbb szerkezeti felépítésű nyelvi formák eredendően helyesebbek a bonyolultabbaknál.
11. **Nyelvi uzualizmus** – az a meggyőződés, mely szerint az elterjedtebb (azaz nagyobb földrajzi területen, több társadalmi rétegben, több beszédhelyzetben, többfajta nyelvi kontextusban stb. használt), ill. a nyelvhasználatban gyakrabban előforduló nyelvi forma eredendően helyesebb a kevésbé elterjedtnél, ill. ritkábban előfordulónál.

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 113.

UTAZÁS
A MAGYAR NYELV KÖRÜL
ÍRÁSOK KONTRA MIKLÓS TISZTELETÉRE

Szerkesztették:

Csernicskó István

Fedinec Csilla

Tarnóczy Mariann

Vančoné Kremmer Ildikó

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2010

SEGÉDKÖNYVEK A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 113.

A kötet megjelenését támogatta
az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
és a LINEE (Languages in a Network of European Excellence).

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

Szerkesztették:
CSERNICSKÓ ISTVÁN
FEDINEC CSILLA
TARNÓCZY MARIANN
VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ

ISSN 1419-6603
ISBN 978-963-9902-64-0

©A szerzők, 2010
©TINTA Könyvkiadó, 2010

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

TARTALOM

BEVEZETŐ HELYETT

- CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (*Shikoku Gakuin, Japán*)
Köszöntő – elegyes árnyalatokkal..... 11
- ROBERT PHILLIPSON (*Copenhagen Business School, Denmark*)
and TOVE SKUTNABB-KANGAS (*University of Roskilde, Denmark*)
Miklós Kontra – congratulations..... 13

SZEMÉLYES PÉLDA

- LADÁNYI MÁRIA (*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország*)
Személyes sorok Kontra Miklósról 19
- SALY NOÉMI (*Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Magyarország*)
A Peter-elv és egyéb csibészségek..... 21
- GÖNCZ LAJOS (*Újvidéki Egyetem, Szerbia*)
Kontra Miklós impakt faktora, avagy hogyan kerültem közelebb
a szociolingvisztikához..... 25
- CSATÁRI BÁLINT (*MTA Regionális Kutatások Központja, Magyarország*)
Az egyetemes tudás és az örök barátság..... 29

NYELV ÉS ERKÖLCS

- KONTRA FERENC (*Kilátó szerkesztősége, Szerbia*)
Trikolór. Kontra Miklósnak, egy családfa apokrif drávaszögi ágáról 35
- SZABÓ T. ATTILA (*BioDatLab, Magyarország*)
Gondolatok a nyelvi mikroevolúció kutatásáról Kontra György
és Kontra Miklós munkássága tükrében. A nyelvész Kontra Miklósnak,
60. születésnapjára, „ismeretlenül” 41

SZILÁGYI N. SÁNDOR (<i>Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia</i>) Bábel átka? Nem inkább áldása?	52
LANSTYÁK ISTVÁN (<i>Comenius Egyetem, Szlovákia</i>) A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia	58
DENNIS R. PRESTON (<i>Oklahoma Állami Egyetem, Amerikai Egyesült Államok</i>) Fenntartható dialektizmus	68
TOLDI ÉVA (<i>Újvidéki Egyetem, Szerbia</i>) Szógyűjtők és más idegenek. Kontra Miklósnak	73
FEKETE KÁROLY (<i>Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Magyarország</i>) Karácsony Sándor lélekformáló és egyházformáló tevékenysége. A Karácsony Sándor örökségét értő és ápoló Kontra Miklósnak	80
 LABOVIÁNUS SZOCIOLINGVIS(Z)T(IK)A	
KISS JENŐ (<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország</i>) A magyar szociolingvisztika történetének első szakaszáról	89
ANGELUSZ RÓBERT† és TARDOS RÓBERT (<i>MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Magyarország</i>) Mondhassuk, hogy mondhassuk?! Nem „re-kontra”: szociológiai reflexiók egy szociolingvisztikai munkássághoz.....	96
PLÉH CSABA (<i>Budapesti Műszaki Egyetem, Magyarország</i>) A pszicho- és szociolingvisztika kapcsolata: történeti áttekintés	103
JACK CHAMBERS (<i>University of Toronto, Canada</i>) Linguistic Consequences of Immigration and Insularity	113
ANNA BORBÉLY (<i>Research Institute for Linguistics of the HAS, Hungary</i>) Languages and language varieties: comparative research on the linguistic attitudes in four bilingual minority communities in Hungary. For Miklós Kontra, patron of the ambitious.....	120
PETER TRUDGILL (<i>Fribourgi Egyetem, Svájc</i>) A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája	129
PETTERI LAIHONEN (<i>Debreceni Egyetem, Magyarország és Jyväskyläi Egyetem, Finnország</i>) On Kontra on Hungarian Language Policy	135

NYELV ÉS POLITIKA

- SZÉPE GYÖRGY (*Pécsi Tudományegyetem, Magyarország*)
A magyarok helyzete Romániában és Szlovákiában 1996-ban 143
- VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (*Konstantin Filozófus Egyetem, Szlovákia*)
Nemzetiségek és identitások: a(z anya)nyelv szerepe..... 164
- TÁNCZOS VILMOS (*Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia*)
Az északi csángók nyelvcserejének mai helyzete – számokban 172
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICKÓ ISTVÁN (*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna*)
Róka fogta csuka?
Az ukrán nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről 180
- FEJES LÁSZLÓ (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
A Narikari-szindróma 191
- KOLLÁTH ANNA (*Maribori Egyetem, Szlovénia*)
Nem súlyra mérjük...
Kétnyelvű oktatás – kétnyelvű tankönyvek (egy muravidéki kérdőíves vizsgálat néhány tanulsága)..... 196
- BARTHA CSILLA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
„Hasznosnyelvészeti” adalékok a cigány tanulók anyanyelvi nevelésének kérdéséhez 206
- HATTYÁR HELGA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
Az izolációtól a nyelvi kisebbségig. A siketség különböző konstrukcióiról..... 217

SZÓBAN ÉS ÍRÁSBAN

- GÓSY MÁRIA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
A -ban/-ben ragok ejtészváltozatairól a spontán beszédben 225
- VARGA LÁSZLÓ (*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország*)
Frázistónus, határtónus, köztes frázis, intonációs frázis a magyarban
(a stilizált eső hanglejtés kapcsán) 233
- PÉNTEK JÁNOS (*Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia*)
A hasonlítás kifejező változó a moldvai magyarban 241

BALOGH LAJOS (<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország</i>) Német lexikai elemek a Büki tájszótárban	245
FENYVESI ANNA és ZSIGRI GYULA (<i>Szegedi Tudományegyetem, Magyarország</i>) Hangsúlytalan szó eleji szótagok adaptációja amerikai magyar kölsönszavakban. Elméleti vonatkozások	253
PETER SHERWOOD (<i>Észak-Karolinai Egyetem, Amerikai Egyesült Államok</i>) Értelmezések a magyar mint idegen nyelv elméleti és gyakorlati oktatásában: a magánhangzó harmónia	267
TERESTYÉNI TAMÁS (<i>MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Magyarország</i>) Beszédaktusok Austin és Habermas felfogásában.....	272
BAKRÓ-NAGY MARIANNE (<i>Szegedi Tudományegyetem, Magyarország</i>) „...a mint a régen élt nép élt, mi nem élünk úgy”. Egy kihalt vogul nyelvváltozatról	279
TABULA GRATULATORIA.....	284